

**DZIEJE, KULTURA ARTYSTYCZNA I UMYSŁOWA
POLSKICH CYSTERSÓW OD ŚREDNIOWIECZA
DO KOŃCA XVIII WIEKU**

**Materiały trzeciego ogólnopolskiego sympozjum naukowego
zorganizowanego przez Instytut Historii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
Poznań 27–30 września 1993 r.**

**Pod redakcją
Jerzego Strzelczyka**

**Wydano z pomocą finansową
Komitetu Badań Naukowych
w Warszawie**

PRZEDMOWA

Powstały w 1983 r. przy Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu interdyscyplinarny Zespół do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów w Polsce w ciągu swej z górą już dziesięcioletniej działalności nie tylko inicjował podejmowanie badań we własnym środowisku lecz starał się i stara o spełnianie funkcji organizującej, a przynajmniej koordynującej i informacyjnej w skali całego kraju, a także – w pewnym przynajmniej zakresie – za granicą. Główną, choć nie jedyną formą tej działalności, stały się „cysterskie” ogólnopolskie sympozja naukowe. Pierwsze z nich odbyło się w Błażejewku koło Poznania w dniach 22–24 maja 1985 r., a materiały sympozjum, pod tytułem identycznym z tematyką tego spotkania, ukazały się drukiem, nakładem UAM, w dwa lata później¹. Drugie sympozjum, skorelowane z wystawą *Cystersi w średniowiecznej Polsce* zorganizowaną przez Muzeum Początków Państwa Polskiego, odbyło się w dniach 21–23 września 1987 r. w Gnieźnie; na druk materiałów trzeba było tym razem z różnych powodów czekać aż pięć lat; ukazały się one, również nakładem UAM, w roku 1992². Nad wyraz pozytywne przyjęcie obu wymienionych imprez naukowych, nie tylko w publikowanych sprawozdaniach czy omówieniach lecz także wyrażane wielokrotnie ustnie czy korespondencyjnie, skłoniły Zespół i Instytut Historii (Zakład Historii Średniowiecznej) UAM do zorganizowania w dniach 27–30 września 1993 r., tym razem w samym Poznaniu, w Instytucie Historii (ul. Św. Marcin 78), kolejnego, trzeciego już sympozjum z serii „cysterskiej”.

Spotkało się ono z dużym zainteresowaniem i dużą życzliwością w różnych ośrodkach naukowych w Polsce, a także w samym Poznaniu, czego oznaką była znaczna liczba uczestników i słuchaczy. W te-

¹ *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, UAM Seria Historia, nr 135, Poznań 1987 ss. 550.

² *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, UAM Seria Historia, nr 165, Poznań 1992 ss. 416.

matyce wszystkich trzech dotychczasowych sympozjów występują wątki wspólne. Do nich należą kwestie dziejów cystersów w Polsce na europejskim tle porównawczym, zarówno w ujęciu ogólniejszym, jak również w aspekcie poszczególnych konwentów, a także architektura i sztuka cystersów polskich. Na każdym kolejnym sympozjum inaczej są jednak rozłożone punkty ciężkości oraz pojawiają się nowe zagadnienia, w ogóle lub jedynie bardzo pobieżnie badane dotąd w nauce. Jeżeli chodzi o ostatnie, trzecie sympozjum, to wymienić tu trzeba: dzieje cystersów (w powiązaniu z dziejami innych zakonów i zgromadzeń) w późniejszym średniowieczu (zwłaszcza referaty M. Derwicha i J. Krzyżaniakowej), muzykę cysterską (T. Maciejewski, J. Byczkowska-Sztaba), *Księgę Henrykowską* (R. Zerelik, M. Cetwiński), wreszcie – różne kwestie składu osobowego konwentów cysterskich (D. A. Dekański, A. Żurek), szkolnictwa i studiów cystersów polskich (K. Kaczmarek), tradycji memoratywnej u cystersów (M. Kaczmarek), chorób i szpitalnictwa cysterskiego (J. Jeszke), plastyki architektonicznej i warsztatu rzeźbiarskiego (K. Białoskórska), polichromii kościołów cysterskich (M. Poksińska). Oczywiście, wykaz ten nie obejmuje całości problematyki poruszanej na sesji i w znacznej części reprezentowanej w niniejszej publikacji; także pozostałe referaty dotyczyły spraw ważnych, przedstawiając często nowe czy nowatorskie ujęcia i propozycje. Dotyczy to inauguracyjnego obrady referatu Z. Wielgosza o *Kronice Polskiej* na tle twórczości dziejopisarskiej klasztoru lubiąskiego, K. Zielińskiej-Melkowskiej o biskupie pruskim, cystersie Chrystianie, A. Barciaka pierwszego właściwie w nauce całościowego ujęcia nieudanej górnośląskiej fundacji cysterskiej w Jarosławiu-Kazimierzu, A. Wałkowskiego o wpływach Pforty na dyplomatykę lubiąską, H. Waraczewski i B. Możejko-Chimiak zainteresowali się wielkopolskim Łądem, J. Dobosz – małopolskim Sulejowem, K. Burski i W. Długokęcki – piętnastowiecznym kopiażem pelplińskim.

Architektury cysterskiej na Śląsku w sensie całościowym dotyczył ważny referat M. Kutznera, podczas gdy E. Łużyńska zajęła się wpływami wzorców cysterskich na architekturę Lubiąża i jego filii. H. Dobranowicz przedstawiła ikonografię kościoła klasztorowego w Rudzie Śląskiej wraz z cudownym obrazem Matki Boskiej, a Z. Krzymuska-Fafius – ikonografię ołtarza z Bukowa Morskiego. Czasów nowożytnych, znacznie rzadziej uwzględnianych w dotychczasowych badaniach nad cystersami, dotyczyły referaty bądź komunikaty: P. Oszczanowskiego o polemikach wyznaniowych początku XVII w. i J. Witkowskiego o mecenacie artystycznym opata łądzkiego M. A. Łukomskiego.

Zabrakło, niestety, tym razem na sympozjum uczonych zagranicznych. Z różnych zapewne przyczyn część wygłoszonych referatów i komunikatów nie została przez autorów przekazana redaktorowi i w związku z tym nie znalazła się w niniejszym zbiorze. Należy wyrazić nadzieję, że zostaną one opublikowane w późniejszym terminie. Oto ich wykaz: Zbigniew Wielgosz (Poznań), *Kronika Polska* w twórczości dziejopisarskiej klasztoru lubiąskiego; Adam Żurek (Wrocław), Perspektywy badań nad składem osobowym śląskich konwentów cysterskich w dobie nowożytnej; Piotr Oszczanowski (Wrocław), W obronie cystersów śląskich w polemikach konfesyjnych na początku XVII wieku; Marek Derwich (Wrocław), Cystersi a benedyktyni w Polsce od XII/XIII wieku do końca XIV wieku. Konflikt, współpraca czy koegzystencja?; Helena Dobranowicz (Katowice), Ikonografia kościoła klasztorowego wraz z cudownym obrazem Matki Boskiej Rudzkiej; Jacek Witkowski (Wrocław), „Czas stary odmłodzony herbowym księżycem”. Mecenat artystyczny opata lendzkiego Mikołaja Antoniego Łukomskiego (1677–1750). Zamieszczamy natomiast nie wygłoszony na sympozjum (z powodu braku czasu) referat Andrzeja M. Wyrwy o patrymonium cystersów polskich.

Z prowizorycznego podsumowania uczestników (referentów) trzech dotychczasowych sympozjów cysterskich (Błaziejewsko-Gniezno-Poznań) wynika, że czynnie na nich wystąpiło około 75 osób. Wydaje mi się, że liczba ta najlepiej oddaje zasięg i inspiratorską rolę poznańskiej inicjatywy cysterskiej. Pojawienie się w różnych ośrodkach, zwłaszcza wrocławskim i lubelskim, w ostatnich czasach podobnych inicjatyw, poświęconych badaniom monastycyzmu w dawnej Polsce³ stanowi swego rodzaju potwierdzenie trafności i celowości działalności Zespołu cysterskiego w Poznaniu.

To, że trzecie sympozjum cysterskie mogło dojść do skutku, zawdzięczamy dysponowaniu przez Instytut Historii UAM od 1991 r. grantem Komitetu Badań Naukowych „Rola cystersów w dziejach i kulturze Polski”. Także Instytut Historii UAM przyczynił się materialnie, a także przez udzielenie gościny sympozjum, do jego sprawnego przebiegu. Pragnę na tym miejscu wyrazić podziękowanie wszy-

³ Mam na myśli zorganizowaną przez ośrodki wrocławski i opolski w dn. 4–6 XI 1993 w Dąbrowie Niemodlińskiej ogólnopolską konferencję naukową „Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski” i planowaną (Wrocław) na początek grudnia 1994 międzynarodową konferencję „Życie codzienne w klasztorach mnisznych i kanonicznych w Europie średniowiecznej i nowożytnej, X–XVIII w.” Ośrodek lubelski zorganizował pod koniec 1993 roku międzynarodową sesję na temat zakonów w Europie Środkowo-Wschodniej. Mówi się i pisze także o innych inicjatywach tego rodzaju.

stkim koleżankom i kolegom, którzy osobiście czuwaliby nad przygotowaniem i tokiem obrad.

Druk materiałów sympozjum naukowego jest najbardziej uzasadniony możliwie szybko po sympozjum, gdyż tylko wtedy publikowane materiały wiernie odzwierciedlają samo sympozjum, a przede wszystkim – tylko wtedy są jego rzeczywiście trwałym pokłosiem, mogącym zainspirować dalsze badania. Z ogromną więc wdzięcznością przyjąłem propozycję ks. dr Jana Dukaty CM, redaktora tak bardzo dla dziejów Kościoła i chrześcijaństwa w Polsce zasłużonej „Naszej Przeszłości”, opublikowania materiałów III sympozjum cysterskiego na tych właśnie łamach, w formie monotematycznego tomu. Propozycja to zaszczytna, tym bardziej, że gwarantuje szybkie ukazanie się materiałów drukiem, sprawiła jednak, że trzeba było autorom postawić stosunkowo krótki termin dostarczenia ostatecznych wersji artykułów i terminu tego rygorystycznie dotrzymać. Rygor ten zapewne wpłynął na niemożność terminowego dostarczenia tekstów przez niektórych z wymienionych wyżej autorów. Tym bardziej chciałbym podziękować tym, którzy zechcieli terminu dotrzymać, dzięki czemu materiały III sympozjum, choć w niepełnej postaci, mogą się szybko jak na nasze warunki ukazać drukiem. Ufam, że podobnie jak materiały dwóch poprzednich sympozjów, zostaną one pozytywnie przyjęte w nauce i odegrają należną im rolę w dziejach badań nad cystersami, ich dziejami, osiągnięciami i duchowością w Polsce.

Poznań, kwiecień 1994

Jerzy Strzelczyk

PREFACE

The interdisciplinary Cistercian History and Culture Research Group at the Institute of History of the Adam Mickiewicz University in Poznań was established in 1983. For over ten years members of the team have not only initiated research in their own circle but also helped to organize and coordinate exchange of information on the subject in Poland and, to some extent, abroad. Among the activities of the Research Group none is more important than the Cistercian Symposium. The first was organized in Błążewko near Poznań on 22–24 May 1985. The papers read there were published two years later by the University of Poznań Press in a volume named after the conference „The History and Culture of the Cistercians in Old Poland and their European Connections”¹. The date and venue of the second Symposium held in Gniezno

¹ *Historia i kultura Cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, ed. J. Strzelczyk, UAM Seria Historia, nr 135, Poznań 1987, pp. 550.

on 21–23 September 1987 coincided with the exhibition „Cistercians in Medieval Poland”; unfortunately the publication of its materials was much delayed. When in 1992 the volume finally appeared in print, it was under the auspices of the same University Press². The unexpectedly warm reaction to both conferences (expressed not only in reviews and written accounts of the proceedings but also in private communications) prompted the Research Group and the Institute of History (Department of Medieval History) of the Adam Mickiewicz University to organize another Cistercian Symposium on 27–30 September 1993 on the premises, i. e. at ul. Św. Marcin 78, Poznań.

Judging by the record number of speakers and participants, the latest Symposium elicited a great deal of interest in both Poznań and other places in Poland. All three symposia have had some common themes, such as the history of the Cistercians in Poland in comparative, European perspective, both at a more general level and with regard to individual convents, or the history of Cistercian architecture and art. On each occasion, however, a different set of problems was given emphasis and some issues that had hardly been raised before came up for discussion. The third Symposium focused on the late-medieval history of the Cistercians in connection with the history of other religious orders (the papers of M. Derwich and J. Krzyżaniak), Cistercian music (T. Maciejewski, J. Byczkowska-Sztaba), the *Henryków Abbey Foundation Book* (R. Żerelik, M. Cetwiński), various aspects of the socio-demographic characteristics of Cistercian communities (D. A. Dekarński, A. Żurek), Polish Cistercian education and studies (K. Kaczmarek), the commemoration of the dead in Cistercian prayer (M. Kaczmarek), diseases and hospitals among the Cistercians (J. Jeszke), Cistercian sculpture and architecture (K. Białoskórska), the polychromy of Cistercian churches (M. Poksińska). This is not a full list of contributions presented at the conference and only partly included in this volume; the remaining papers were concerned with equally important subjects, offering quite often fresh or altogether novel insights. This is especially true of Z. Wielgosz's inaugural lecture on Wincenty Kadłubek's *Polish Chronicle* and the chroniclers of Lubiąż Abbey, K. Zielińska-Melkowska's life of Christian, the Cistercian Bishop of Prussia, A. Barciak's first all-round account of the unsuccessful Cistercian foundation in Jarosław-Kazimierz in Upper Silesia, A. Wałkówska's analysis of the influence of Pforte Abbey in Turingia on the diplomatic policies of Lubiąż, H. Waraczewski and B. Mozejko's interest in Łąd (Wielkopolska), J. Dobosz's interest in Sulejów, and K. Burski and W. Długokęcki's scrutiny of a 15th century Pelplin MS.

The subject of M. Kutzner's important contribution was Cistercian architecture in Silesia in general, while E. Łużyńska concentrated on the influence of Cistercian models on the architecture of Lubiąż and its branches. H. Dobranowicz analyzed the iconography of the Abbey Church in Ruda Śląska (including the miracle-working icon of the Virgin Mary), Z. Krzymuska-Fafius offered a similar analysis of the altar in Bukowo Morskie. Post-medieval topics, which had always attracted less attention, were addressed at the Poznań conference by P.

² *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, ed. J. Strzelczyk, UAM Seria Historia, nr 165, Poznań 1992, pp. 416.

Oszczanowski and J. Witkowski: they spoke about religious controversies at the beginning of the 17th century and the sponsorship of the arts by the Abbot of Łąd M. A. Łukomski, respectively.

Unfortunately, no speakers from abroad came to our Symposium. Neither did some of the authors submit their papers and communiques to the editor; as a result their contributions are missing from the present collection. We can only hope that it will be possible to publish them at a later date. Here is a list of the missing papers: Zbigniew Wielgosz (Poznań): „Wincenty Kadłubek's *Polish Chronicle* and the chroniclers of Lubiąż Abbey”, Adam Żurek (Wrocław): „New perspectives in researching the composition of Cistercian communities in the modern era”, Piotr Oszczanowski: „In defense of the Silesian Cistercians in the religious polemics at the beginning of the 17th century”, Marek Derwich (Wrocław): „The Cistercians and the Benedictines in Poland from the 12–13th century until the end of the 14th century – conflict, co-operation or coexistence?”, Helena Dobranowicz (Katowice): „The iconography of the Abbey Church and the miracleworking icon of Our Lady of Ruda Śląska”, Jacek Witkowski (Wrocław): „'Old time rejuvenated by the heraldic moon': Sponsorship of the arts by the Abbot of Łąd Mikołaj Antoni Łukomski (1677–1750). We are pleased to announce, however, that Andrzej Wyrwa's paper on the patrimonium of the Polish Cistercians, which could not be read at the Symposium, is included in this volume.

The three Cistercian Symposia (Błażejewko, Gniezno, and Poznań) attracted c. 75 active participants (speakers). This number seems to be the best indicator of the rank and range of the Cistercian project. Likewise, the fact that other centres like Wrocław or Lublin have recently started similar projects³ offers an indisputable validation of our pioneering initiative.

It is important for the materials of a symposium to be published without delay. Only then can the occasion find an adequate record and provide inspiration for further research. I am therefore very grateful for the kind offer of Father Dr. Jan Dukala CM, the editor of *Nasza Przeszłość*, one of the most distinguished periodicals in the field of Christian and Church history, to publish the proceedings of the Third Cistercian Symposium in a monothematic volume. I hope that they will be received as favourably as those of the previous symposia and will stimulate more interest in the study of the Cistercian Order, its history and achievements as well as the history of its spirituality in Poland.

Poznań, April 1994

Jerzy Strzelczyk

Translated by Andrzej Branny

³ Wrocław and Opole organized a conference on the monastery in Polish medieval culture on 4–6 November 1993 in Dąbrowa Niemodlińska; Wrocław plans an international conference on everyday life in monasteries and convents in medieval and modern Europe (10 th–18th c.) in December 1994; finally, Lublin organized an international symposium on the history of religious orders in Central and Eastern Europe at the turn of 1993; other events of this kind may well be in the pipeline.